

March 2017. It was attended by 112 senior students (including 60 future lawyers and 62 future doctors). As a technique we used the test of Edward de Bono «Black Stone» under which students formulate their own answers and advices. Answers of lawyers and doctors are virtually indistinguishable, so we joined them. Many answers were close to the «truth», although students are more encouraged to morality on the part of lenders, or offering radical methods (such as kill lender, bury and run) or just «seemed» in this situation, in order to save his father. But only 23 students (20,54%) are able to think laterally (creative), when there comes the moment of truth, and for a split second decided the fate of someone, and sometimes life. In this particular situation with the «black stone» they understand that provocative situation becomes a necessity. If we compare the percentage of people who can think in the world (25%) with our research (20,54%), the correlation coefficient is ($r = 0,8$), which, in our opinion fully reflects the ability to think in our students.

It was concluded that a lawyer with well-developed lateral thinking and good intuition able to use third-party information to create original resolution of legal problems, can successfully carry out their professional work, and successfully negotiate with criminals, in the hostage rescue attempt of suicide, to educate work with children who have problems with the law. That aspect of lateral thinking can be the prospect of further study.

Key words: lateral, critical, logical thinking, creativity, intuition, legal education, competence.

Стаття надійшла 22 квітня 2017 р.

УДК 340.132.6

Н. Я. Лепіш

ДІЯ АКТИВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА ЗА КОЛОМ ОСІБ

Досліджено питання, пов'язані з дією активів тлумачення норм права за колом осіб. Окреслено коло осіб, які підпадають під дію нормативного акта і визначаються обсягом і специфікою правового статусу суб'єктів.

Здійснено класифікацію за характером політико-правового зв'язку суб'єкта з державою. Також наведено видову характеристику дії нормативних активів за колом осіб залежно від обсягу їх правового статусу (загальної дії; спеціальної дії; виняткової дії). Для кращого розуміння дії акта тлумачення норм права за колом осіб роз'яснено наявність чи відсутність в осіб юридичного імунітету.

Ключові слова: тлумачення норм права, інтерпретаційний акт, зміст тлумачення, правові норми, теорія тлумачення, інтерпретаційна діяльність, суб'єкт інтерпретації, за колом осіб, дія активів тлумачення.

Постановка проблеми. Дію актів тлумачення норм права за колом осіб характеризують відповідно до того, на яких саме суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість юридичних норм, зміст яких пояснено в інтерпретаційних актах. Ця юридична властивість таких актів значною мірою обумовлюється чинністю у часі та чинністю у просторі, адже будь-який суб'єкт не може не перебувати на якійсь території і не діяти в певному часі. І все ж чинність акта тлумачення за колом суб'єктів не збігається повністю, не отожднюється із двома виявами його чинності: оприлюднення актів тлумачення та дії актів тлумачення у просторі. Тому існує потреба у дослідженні цієї тематики.

Стан дослідження. Усі автори, що вивчають правову природу актів тлумачення норм права, як самостійний критерій їхньої класифікації вказують, зокрема, коло осіб, яким ці акти адресовані, однак розглядають це питання буквально на одному–трьох аркушах. Вважаємо, що цей аспект проблеми настільки різноманітний, теоретично і практично важливий, що ми вирішили зосередити свою увагу саме на ньому.

Загальну характеристику дії актів тлумачення норм права за колом осіб досліджували українські й зарубіжні науковці, такі як: С. С. Алексєєв, М. Боголепов, М. М. Вопленко, Ю. Л. Власов, О. М. Головка, М. С. Кельман, Н. І. Мотузова, О. Г. Мурашин, І. Ю. Настасяк, О. І. Осауленко, І. М. Погрібний, М. П. Рабінович, О. Ф. Скакун, Л. В. Соцуро, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік.

Мета статті – проаналізувати дію актів тлумачення норм права за колом осіб, використовуючи наявні теоретичні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених.

Виклад основних положень. За загальним принципом, чинність законодавства держави поширюється на всіх осіб, що перебувають на її території. Це зумовлено, зрозуміло, суверенністю державної влади. У такий спосіб реалізуються насамперед засади рівності всіх людей перед законом, незалежно від їх біологічних і соціальних властивостей. І це найбільше відповідає концепції основоположних прав кожної людини, засадам верховенства права.

У контексті таких міркувань доцільно навести думку Б. Малишева, який дію актів тлумачення за колом осіб розглядає у трьох аспектах: це особливості дії акта тлумачення щодо іноземців, які перебувають на території держави; обмеження щодо дії акта тлумачення на окрему категорію осіб; правила визначення осіб, на яких поширює свою дію акт тлумачення [1, с. 69].

Коло осіб, котрі підпадають під дію нормативного акта, визначається обсягом і специфікою правового статусу суб'єктів.

За характером політико-правового зв'язку суб'єкта з державою розрізняють:

а) нормативні акти загальної дії, які поширюються на всіх осіб, що перебувають на території держави;

б) нормативні акти, які поширюються тільки на громадян конкретної держави;

в) нормативні акти, які поширюються на іноземних громадян та осіб без громадянства [2, с. 96].

Керуючись позицією О. Скакун щодо дії нормативних актів за колом осіб, дію актів тлумачення за колом осіб можна визначити залежно від обсягу їхнього правового статусу:

а) загальної дії – поширюються на всіх осіб, що перебувають на території держави: це громадяни, іноземні громадяни; особи без громадянства (апатриди), особи з подвійним громадянством (біпатриди), біженці; почесні громадяни, усі внутрішньодержавні, спільні, іноземні, міжнародні організації, які не послуговуються правом екстериторіальності. Тут виявляється тісний зв'язок дії акта тлумачення за колом осіб та у просторі;

б) спеціальної дії – деякі інтерпретаційні акти поширюються на всіх індивідуальних і колективних суб'єктів певної держави, що діють у конкретній сфері суспільних відносин; інші охоплюють лише конкретну категорію осіб (пенсіонерів, військовослужбовців, лікарів, учителів та ін.);

в) виняткової дії – поширюються на осіб, котрі тимчасово перебувають на території держави (іноземних громадян та осіб без громадянства). Таким іноземним громадянам не надаються окремі права і на них не покладаються певні обов'язки: обирати і бути обраними у представницькі органи країни, бути судьями, перебувати на службі у Збройних Силах [3, с. 379].

Дія акта тлумачення за колом осіб пов'язана також із наявністю чи відсутністю в осіб юридичного імунітету. Юридичний імунітет (від латин. *immunitas* – звільнення, свобода) означає повне або часткове звільнення його носія від поширення на його дії загальних правових норм. У міжнародному праві утвердилося поняття дипломатичного імунітету [4, с. 297].

До іноземців, які мають повний імунітет від юрисдикції України, належать глави дипломатичних представництв, члени дипломатичного персоналу представництв, члени сімей глав дипломатичного персоналу представництв і члени сімей дипломатичного персоналу представництв, представники іноземних держав, члени парламентських і урядових делегацій, працівники окремих міжнародних організацій.

Проте на цих осіб не поширюється імунітет від цивільно-правових відносин як на приватних осіб з відповідними позовами за умови, що це виходить за межі їхніх офіційних функцій.

Обмежений дипломатичний імунітет мають дипломатичні кур'єри, члени адміністративно-технічного й обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, консульські посадові особи і консульські службовці, члени дипломатичного персоналу іноземних держав в інших країнах, які прямують транзитом територією України, та інші особи. Вони звільняються від кримінальної відповідальності лише за дії, вчинені під час виконання їхніх обов'язків. Питання про кримінальну відповідальність осіб, котрі мають дипломатичний імунітет і вчинили злочини на території України, вирішують дипломатичним шляхом (ч. 4 ст. 6 Кримінального кодексу України).

Нормами національного законодавства можуть бути встановлені депутатський, президентський, суддівський та інші види імунітету [4, с. 297].

Дія акта тлумачення норм права за колом осіб органічно пов'язана з дією акта тлумачення в просторі. Територіальний принцип дії акта тлумачення у просторі має визначатися як поширення дії акта тлумачення на всіх осіб незалежно від їхнього громадянства, які перебувають на території держави.

У демократичній державі іноземці за своїм правовим статусом прирівнюються переважно до громадян, за окремими, вказаними в законі, винятками. Спеціальні правила для іноземців можуть встановлюватися також міжнародно-правовими договорами між державами.

Оскільки громадянство трактується як політико-правовий зв'язок між державою та особою, то логічним є те, що різниця в дії акта тлумачення щодо іноземців насамперед має зумовлюватися відсутністю в іноземних громадян відповідних політичних прав і кореспондуючих цим правам обов'язків. Водночас сучасні держави доволі часто практикують встановлення обмежень для іноземців у сфері соціально-економічних прав [1].

Зауважимо, що дія акта тлумачення стосовно іноземців ґрунтується і на міжнародному праві, на основі принципу взаємності. Принцип взаємності в міжнародному праві спрямований на недопущення дискримінації стосовно громадян іноземних держав. Під цим принципом розуміють надання іноземним громадянам такого обсягу прав, який був би максимально наближений до того, який мають громадяни на території своєї держави. Відхід однієї держави від цього принципу має наслідком аналогічні дії іншої держави.

Існують різні думки з приводу дії актів за колом осіб. Деякі вчені, наприклад, О. Черданцев, вважають, що сфера дії акта офіційного тлумачення за колом осіб дорівнює сфері дії норми права, яку він тлумачить [5, с. 11].

Позиція, яку підтримує А. Піголкін, полягає в тому, що акти офіційного тлумачення є обов'язковими для виконання тими особами, котрі підлягають під юрисдикцію суб'єкта, що видав відповідний акт [6, с. 54].

Як бачимо, ця проблема є досить актуальною для теорії і практики, тому вимагає певного уточнення. У нашому випадку йдеться про формальну обов'язковість актів офіційного тлумачення правових норм.

На думку Ю. Власова, сфера дії акта офіційного тлумачення формально не може дорівнювати сфері дії норми права, яку він тлумачить, оскільки обов'язковість правових норм походить із загальних принципів права та повноважень правотворчого суб'єкта, чого не можна сказати про акти офіційного тлумачення. Водночас помилково говорити про необов'язковість актів офіційного тлумачення. Правильнішим є твердження, що акти, які розглядаються, є обов'язкові для виконання тими суб'єктами, котрі перебувають під юрисдикцією суб'єкта, що видав відповідний акт. Проте це також вимагає уточнення. Науковець вважає, що дія акта офіційного тлумачення поширюється на коло тих осіб, які визначені у відповідному повноваженні, що надається суб'єктові на офіційне тлумачення правових норм. Коли кола осіб не окреслено, дія акта поширюється на осіб, підпорядкованих суб'єктові, що надав офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, а також на осіб, для яких рішення вказаних суб'єктів є обов'язковими.

Отже, можна констатувати, що дія актів тлумачення за колом осіб – це їх поширення на певні категорії суб'єктів права. Однак більшість вітчизняних авторів вказує, що дія інтерпретаційних актів за колом осіб залежить від того, які перед нами акти тлумачення: загальні (нормативно-інтерпретаційні) чи індивідуальні (казуальні). Вважається, що перші містять не персоніфіковані за колом осіб приписи і звернені до відносно не визначеного кола осіб.

В. Лазарев, своєю чергою, також зазначає, що результати нормативного тлумачення поширюються на невизначене коло осіб і випадків, тобто таке тлумачення, яке подібне до норми права [7, с. 58]. Тож, на думку цього автора, тлумачення має загальний характер (загальну дію). Аналогічна правова позиція характерна і для представників інтерпретаційної практики.

Подібної думки дотримується чимало теоретиків права і практичних працівників. Ми ж вважаємо, що це надто абстрактний підхід до дії актів тлумачення за колом осіб. Розгляньмо у зв'язку з цим приклади конкретних типів (видів і підвидів) інтерпретаційної практики, у яких реально розкриваються способи і засоби, що конкретизують цю позицію.

Приміром, у постановках Конституційного Суду України загальний характер актів тлумачення за колом осіб певною мірою деталізовано. Цей акт прямо може адресуватися, наприклад, Верховному Суду України і Вищому Господарському Суду України. Однак побічно в коло адресатів потрапляють і відповідні нижчі суди, інші правозастосовні органи, українські громадяни, права і свободи яких потребують юридичного (насамперед судового) захисту, а також органи влади й місцевого самоврядування.

Чому йдеться про непряму форму визнання зазначеного кола осіб у постановках Конституційного Суду України? Відповідь проілюструємо конкретним прикладом. Як правило, у постановках Конституційного Суду України наголошується, що безпосередньо з Конституції України не випливає положення про те, що суди мають право поза зв'язком з розглядом конкретної справи здійснювати контроль щодо нормативних актів і визнавати їх недійсними через невідповідність іншому акту, який має більшу юридичну силу. Водночас Конституція України допускає право законодавця спеціально передбачати здійснення судами загальної юрисдикції та господарськими судами в порядку адміністративного судочинства повноважень з перевірки відповідності Конституції України нормативних актів нижчого рівня, закону, що має більшу юридичну силу, окрім Конституції України. Однак визнання нечинними, згідно з Конституцією України, актів нижчого рівня неможливе через нечітку регламентацію процедури ухвалення таких рішень. Тобто у своїх постановках Конституційний Суд України, по суті, звертається до законодавця зняти наявні суперечності і внести ясність і чіткість у правове регулювання означених відносин, що присутні у розв'язанні конкретного спору.

Нерідко акти тлумачення норм права поширюють свою дію на дещо ширше коло громадян, посадових осіб та організацій, ніж це зазначено в самих інтерпретаційних актах. Наприклад, формально Постанову Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» адресовано судам загальної юрисдикції (у п. 1 прямо зазначено: «Звернути увагу судів на те, що згідно з чинним законом відповідальність за одержання хабара можуть нести лише службові особи. При вирішенні питання, чи є та

або інша особа службовою, належить керуватися правилами, які викладено в пунктах 1 і 2 примітки до ст. 364 Кримінального кодексу України (2341-14). При цьому слід мати на увазі, що до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості») [8]. Однак фактично без зазначеної Постанови є немислима діяльність співробітників органів внутрішніх справ, слідчих різних відомств, прокурорів тощо під час розгляду справ цієї категорії.

Так звана непряма форма визнання певного кола осіб в актах нормативного тлумачення, з нашого погляду, не завжди є прийнятною, якщо зважати на те, що метою цих актів є усунути всі неточності, суперечності тощо в інтерпретаційних приписах. Тому перевагу потрібно віддати такому викладу тексту акта тлумачення, який прямо і чітко визначав би коло суб'єктів.

За приклад наведемо Постанову № 13 Пленуму Верховного Суду України від 3 березня 2000 р. «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» [9], роз'яснення якого поширюють свою дію на осіб, уповноважених на виконання функцій держави, – ідеться про: 1) державних службовців; 2) депутатів усіх рівнів; 3) сільських, селищних, міських голів та голів районних і обласних рад; 4) військовослужбовців (окрім тих, що проходять строкову службу) та інших осіб, які, згідно з чинним законодавством, притягаються до відповідальності за адміністративні правопорушення на підставі положень дисциплінарних статутів.

Заодно потрібно враховувати, що відповідальними за корупційні діяння за чинним законодавством можуть бути лише спеціальні суб'єкти, а саме:

- 1) державні службовці, які є посадовими особами;
- 2) керівники міністерств і відомств, державних підприємств, установ та організацій чи їхніх структурних підрозділів;
- 3) особи, на яких покладено обов'язок складати протоколи про вчинення корупційних правопорушень або подавати ці протоколи до суду.

Отже, з досліджених матеріалів інтерпретаційної практики можна висновувати про те, що пряма і чітка вказівка на перелік осіб в актах нормативного тлумачення є кращою, ніж непряма. Акт офіційного тлумачення поширює свою дію на ширше коло осіб, ніж це зазначено в самих актах.

Наприклад, формально багато постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах адресовані судам загальної юрисдикції, однак фактично без зазначених актів немислима діяльність співробітників органів внутрішніх справ, прокурорів тощо. Так звана непрямая форма визнання певного кола осіб в акті офіційного тлумачення, на нашу думку, не завжди постає прийнятною, якщо брати до уваги те, що метою цих актів є усунути всі неточності, суперечності в інтерпретаційних приписах. Тому перевагу потрібно віддавати такому викладу тексту акта офіційного тлумачення, який прямо і чітко окреслював би коло адресатів.

У межах нашого дослідження дискусійним є також питання про дію за колом суб'єктів актів казуального тлумачення. Скажімо, С. Алексєєв з цього приводу пише, що «розглянуті різновиди офіційного тлумачення невіддільні від конкретного випадку (казусу). Воно дається тільки стосовно до конкретної юридичної справи і не має якогось-небудь загальнообов'язкового значення». «Відмінною особливістю актів казуального тлумачення, – зазначає М. Тарасов, – є те, що вони мають індивідуальний характер» [10, с. 11–12].

Інша група вчених-юристів (А. Венгеров, В. Лазарєв та ін.) наголошує, що й акти казуального тлумачення мають спільне юридичне значення. Приміром, В. Лазарєв наголошує: «Видається неточним обмежувати дію казуального тлумачення одним випадком. Це слушно деякою мірою щодо тієї частини, у якій роз'яснюються конкретні суб'єктивні права та обов'язки.

Однак дати тлумачення правовій нормі тільки з одного приводу – неправильно і незаконно, оскільки норма завжди розрахована на низку однорідних випадків. Сказати, що те чи інше тлумачення акта підходить до тих чи тих обставин і може не підійти до інших, які кваліфікуються по тому ж акту, – отже, стверджувати про двозначність закону» [11, с. 444].

Тобто, на думку В. Лазарєва, вищі судові органи мають на меті визнавати поведінку суддів у вирішенні аналогічних питань. Нам видається, що істина в цій спірній ситуації – десь «посередині». Усе залежить від конкретних соціально-правових ситуацій та інших чинників.

Висновки. Отож дія інтерпретаційних актів за колом осіб залежить не тільки від загальної чи індивідуальної їхньої природи, а й від суб'єктів та учасників правороз'яснювальних дій та операцій, засобів і способів їх здійснення, об'єктів і результатів інтерпретації, типів (видів і підвидів) юридичної практики (правотворчої або правозастосовної, інтерпретаційної, судової або прокурорської, слідчої тощо)

і сфер суспільного життя (економічної, соціальної, культурної тощо), які обслуговують акти тлумачення.

1. Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посібник / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк; за заг. ред. Б. В. Малишева. – К.: Реферат, 2010. – 260 с.

2. Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України. – Х.: Права людини, 2011. – 152 с.

3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

4. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.

5. Черданцев А. Ф. Основные проблемы теории толкования советского права: автореф. дис. на соиск. науч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история правовых учений» / А. Ф. Черданцев. – Свердловск, 1972.

6. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М.: Госюриздат, 1999. – 166 с.

7. Лазарев В. В. Применение советского права / В. В. Лазарев. – Казань, 1972. – 314 с.

8. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>.

9. Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 березня 2000 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-98>.

10. Алексеев С. С. Теория государства и права: учеб. для юрид. вуз. и фак. / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 2004. – 453 с.

11. Лазарев В. В. Толкование права / В. В. Лазарев // Проблемы общей теории права и государства; под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М.: Норма, 2001. – 832 с.

Лепиш Н. Я. Действие актов толкования норм права по кругу лиц

Исследуются вопросы, связанные с действием актов толкования норм права по кругу лиц. Анализируется круг лиц, подпадающих под действие нормативного акта и определяемый объемом и спецификой правового статуса субъектов.

Произведена классификация, исходя из характера политико-правовой связи субъекта с государством. Также приведена видовая характеристика действия нормативных актов по кругу лиц в зависимости от объема их правового статуса (общего действия; специального действия; исключительного действия).

Для лучшего понимания действия акта толкования норм права по кругу лиц разъясняется наличие или отсутствие у лиц юридического иммунитета.

Ключевые слова: толкование норм права, интерпретационный акт, содержание толкования, правовые нормы, теория толкования, интерпретационная деятельность, субъект интерпретации, по кругу лиц, действие актов толкования.

Lepish N. Ya. Operation of the acts of interpretation of rules of law according to the circle of persons

The article deals with the issues concerning the operation of acts of interpretation of rules of law according to a circle of persons. The circle of persons, who are subject to the operation of a normative act and are determined by the scope and peculiarities of the legal status of subjects, is analyzed. The classification according to the nature of the political and legal relation of the subject with the state is carried out. The characteristic of the operation of normative acts according to the circle of persons depending on the scope of their legal status (general; special; exceptional) is distinguished. For a better understanding of the operation of the act of interpretation of rules of law according to a circle of persons, the presence or absence of persons' legal immunity is described.

The operation of acts of interpretation of rules of law according to a circle of persons is characterized in compliance with the fact to which legal entities a formal obligation of legal norms extends, the content of legal norms is explained in interpretative acts. This legal feature of such acts is largely determined by the validity in time and in space, because any subject always stays on a territory and acts in a certain time. Nevertheless, the validity of the act of interpretation according to the circle of subjects does not coincide completely with two displays of its validity: promulgation of the acts of interpretation and operation of the acts of interpretation in space. Therefore there is a need to study this issue.

All authors investigating the legal nature of the acts of interpretation of rules of law point out at an independent criterion for their classification, in particular, the circle of persons to whom these acts are addressed. However, they consider this question literally on one-three pages. In our opinion, this aspect of the problem is so varied, it is theoretically and practically important, that we decided to give it more attention.

Under a general principle, the validity of the legislation of the state extends to all persons residing at its territory. It is stipulated by the sovereignty of state power. In this way the principles of the equality of all people before the law, regardless of their biological and social characteristics, are implemented. And it meets the conception of the fundamental rights of each person, the principles of the rule of law.

Key words: interpretation of rules of law, interpretative act, content of interpretation, legal norms, theory of interpretation, interpretative activity, subject of interpretation, according to the circle of persons, operation of acts of interpretation.

Стаття надійшла 21 квітня 2017 р.